

SABINA FATI
TRANSILVANIA
O PROVINCIE ÎN CĂUTAREA UNUI CENTRU
Centru și periferie în discursul politic al elitelor din Transilvania
1892-1918

Colecția
DIVERSITATE
ETNOCULTURALĂ
ÎN ROMÂNIA

SABINA FATI

**TRANSILVANIA
O PROVINCIE
ÎN CĂUTAREA UNUI CENTRU**

**Centru și periferie în discursul politic
al elitelor din Transilvania
1892-1918**

Sabina Fati,
TRANSILVANIA – O PROVINCIE ÎN CĂUTAREA UNUI CENTRU
Centru și periferie în discursul politic al elitelor din Transilvania,
1892-1918

Cluj-Napoca, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, 2007
256 p.; 16x23,5 cm
ISBN-10: 973-7670-04-3
ISBN-13: 978-973-7670-04-5

1. Fati, Sabina
2. Zub, Alexandru (prefață)

© CENTRUL DE RESURSE PENTRU
DIVERSITATE ETNOCULTURALĂ
Cluj-Napoca, 2007

Seria: Sinteze

Coordonatori: Gábor Ádám, Lucian Nastasă și Levente Salat

Volumul 13: Transilvania – o provincie în căutarea unui centru

Lector: Lucian Nastasă (Academia Română,
Institutul de Istorie „George Bariț”)
Tehnoredactare: Bence Makkai/AMM Design

Coperta și grafica seriei: Elemér Könczey

CUPRINS

Cuvânt înainte (<i>Alexandru Zub</i>)	7
Introducere	13
Elita ardeleană, o elită simbolică	21
Transilvania – o periferie cu trei centre	29
Analiza de conținut	30
Transilvania – 150 de ani în jocul de putere dintre centru și periferie	89
Modernizare și periferie. Uniunea Europeană și Europa de Sud-Est	103
Proiecte transilvane ca răspuns la crizele internaționale de la începutul veacului XX	115
Variabile și parametri în sistemul internațional de la începutul secolului XX	116
Autodeterminare, autonomie, federalism	119
I) Românii ardeleni și soluția federală	121
II) De la autonomia teritorială la autonomia politică	127
III) Autodeterminarea și întoarcerea ardelenilor cu fața spre București	130
(Im)posibila federalizare a Imperiului Habsburgic	137
Contextul politic al epocii	140
Împăratul – stâlpul monarhiei și garantul reformării ei	145
Salvarea monarhiei și garantarea drepturilor minorităților prin federalizarea imperiului	147
I) Autonomie teritorială și autonomie personală	148
II) Proiectul federal al lui Aurel C. Popovici	150
Naționalismul ca atribut al periferiei	155
Imaginea dușmanului	162
Ungurii văzuți de români	165
Românii văzuți de unguri	169
Dușmanul – imaginea noastră în oglindă	170
Naționalismul – suport al acțiunii politice în perioada memorandistă	175
Naționalism civic versus naționalism etnic	175
Autonomia Transilvaniei ca ‘acte manqué’	180
Naționalismul – suport al acțiunii politice în perioada memorandistă	184
Memorandum-ul	186
Ideea națională	194

Relația dintre elite și popor în perioada memorandistă	199
Solidarizarea cu Memorandum-ul	201
Salvarea poporului român și a memorandiștilor se află în mâinile lui Dumnezeu	202
Românii – victimele ungarilor	205
Percepția de margine în discursurile elitei românești din Transilvania	209
Mitul salvatorului sau împăratul ca reprezentant al centrului în imaginarul colectiv	209
Mesajul elitei și receptarea lui de către mase	212
Mișcarea națională a românilor ardeleni între iluminism și romantism	219
Iluminismul.....	220
Romantismul	224
Concluzii	231
Bibliografie	235
Indice de nume	247

CUVÂNT ÎNAINTE

Tema relației dintre centru și periferie, intens abordată în ultimele decenii pe plan mondial, s-a bucurat de mai mică atenție în istoriografia română. Sintagma a fost impusă, după cum se știe, de I. Wallerstein (*The modern world-system*, 1974), pe seama unei investigații privind geneza lumii moderne, extinsă apoi la analiza imperiilor ce au ocupat, în ultima jumătate de mileniu, scena istoriei. S-a făcut, consensual, în Europa, distincția între un *centru* nord-vestic, o *semiperiferie* în partea mediană și *periferia* din estul continentului, cu „cel mai scăzut rang în această ierarhie“ (A.G. Frank, S. Amin, *L'accumulation dépendente*, 1975). S-a mers încă mai departe, sesizându-se în relația *centru-periferie* o legitate istorică (K. Ekholm, *Dynamics of Global Systems*, 1981), ceea ce a dat un impuls mai viguros studiilor referitoare la tema în cauză. S-a putut vorbi chiar de națiuni „centrale“ și națiuni „periferice“, în cadrul unei taxonomii adesea contestată și mai totdeauna generatoare de complexe.

Geopolitic și cultural, românii au avut mereu sentimentul că se află „au correfour des empires“ și că această poziție îi condamnă la dependență și minorat. Totuși, ei au produs o elită care, la finele secolului XVIII, mai ales prin *Supplex Libellus Valachorum*, a fost în măsură să propună un program de redresare națională (îl regăsim chiar la baza pașoptismului extracarpatin), iar peste un secol să-și formuleze clar opțiunile în faimosul Memorandum, care a impus limpeziri importante de ordin politic și moral. Peste un sfert de secol, la 1918, aceste opțiuni aveau să contribuie fundamental la desăvârșirea unității de stat românești, încheind parcă un ciclu istoric și deschizând o nouă epocă. Acestei ultime secvențe i-a dedicat Sabina Fati un studiu monografic de cel mai viu interes.

Autoarea vine în tagma istoriografică din zona „științelor tari“, cum se spune de la un timp, având o formație „pozitivă“, dar beneficiind, cum s-a întâmplat cu mulți tineri după 1989, de o „recalificare“ (cuvântul nu e cel mai potrivit) de tip umanist. Studiile postuniversitare de științe politice, precum și o activitate intensă de publicist, eminent cotate, i-au permis să intre în spațiul istoriografiei cu un cert avantaj și pentru activitatea depusă în mass-media.

Este o concluzie ce se degajă din colaborarea la periodicele din țară, precum *Alteră*, *Curentul*, *Dilema*, *22*, *Lumea*, *Observator cultural*, *Politica externă*, *Provincia*, *Sfera politicii* etc., la unele publicații străine, precum *Beszélő*, *Le Courier des Balkans*, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, ca și la un volum de studii pe teme actuale: *De la post-comunism la pre-tranziție* (ed. Victor Bârsan, 1997). Unele articole se ocupă de problematica statului, integrarea europeană, aspecte geopolitice, relații externe, regionalism, minoritari, discurs naționalist etc. O mențiune aparte se cuvine făcută

pentru studiul „Idea națională și federalismul în Transilvania la începutul secolului XX“ (*Provincia*, II, 2001), studiu ce se leagă evident de tema volumului de față. Înseși conceptele structurante ale acestuia se regăsesc în problematica centralismului și a periferiei ca sursă de atitudini naționaliste, pe linia unei gândiri ce trimite la „open society“ și la o filozofie a deschiderii cât mai amplă față de realitatea ambientală, fie aceasta imediată sau ținând de trecutul istoric.

Punctul de pornire, cum se întâmplă adesea în asemenea ocazii, îl constituie situația actuală din Transilvania, obnubilată încă de „prejudecăți, mistificări și mitologii“, a căror explicare necesită o perspectivă diacronică, una care să ia în calcul nu doar trecutul imediat. Alergică la clișee și tabuizări, atentă la miza reactualizării unor „himere“ din alte epoci, autoarea propune o nouă analiză critică a perioadei cuprinse între *Memorandum* și *Marea Unire*, semnificativă pentru relația dintre centru (ca simbol al puterii abuzive) și periferie (ca spațiu defavorizat și în continuă ajustare a discursului identitar).

În chip deliberat, se evită o conceptualizare insistentă, pentru ca analiza factuală, în sensul larg al sintagmei, să poată beneficia cât mai mult. Apar, inevitabil, teme de care discursul politic s-a folosit îndelung, de astă dată ca o surdină impusă de relativismul la care a ajuns istoriografia în ultimele decenii, ideea națională fiind antamată sub unghiul „raporturilor pe care Transilvania ca *periferie* le-a avut în a doua jumătate a secolului XIX și începutul secolului XX cu *centrele* Viena, Budapesta și București“, la nivelul elitelor, ceea ce înseamnă că au fost examinate programe, scrieri, strategii etc. Astfel, autoarea a putut urmări „cum au evoluat modernizarea, rivalitatea etnică, naționalismele, criza identității naționale, ce fel de soluții au fost găsite pentru rezolvarea problemei naționale“.

Sunt teme pe seama cărora s-a scris deja mult, fără a se ajunge la un consens asupra epocii, una încheiată prin „marele război“ și restructurarea geopolitică a zonei. Urmărind statutul de periferie la nivel politic, economic, cultural, autoarea apelează mai ales la istoria ideilor și la metode sociologice, examinând sistematic cele mai răspândite publicații din epocă: *Tribuna*, *Gazeta Transilvaniei* și *Telegraful român*. Ea a putut obține astfel o „radiografie“ valabilă pentru situația românimii din spațiul transilvan, îndeosebi a elitelor angajate în rezolvarea chestiunii naționale. Formulele puse la lucru se legau, fiecare, de un alt centru: autonomia în cadrul Ungariei de Budapesta; unirea cu statul român de București; federalizarea de Viena. Nici una nu s-a impus destul de viguros până la marea conflagrație ce avea să impună a doua formulă, privilegiind astfel relația cu centrul de putere al României. O relație fluctuantă, nu lipsită de tensiuni și deziluzii, abia sugerată în cuprinsul lucrării, persistentă și azi, după cum se remarcă în unele articole din *Altera* și *Provincia*.

Ca să descrie cât mai exact situația, Sabina Fati recurge la grafice, diagrame, statistici, metodele cantitative fiind puse la lucru cu incontestabil folos. Definirea realităților românești din Transilvania de la finele secolului

XIX până la 1918 face astfel un pas înainte, autoarea studiului fiind mereu atentă la dovezi, măsură, nuanță. Ca și Ole R. Holsti, din care citează, autoarea e convinsă că „analiza de conținut este o tehnică de a face inferențe în identificarea obiectivă și sistematică a caracteristicilor de care dispun mesajele“.

Practic, studiul întreprins de Sabina Fati, pe seama unui sfert de secol din istoria românilor, în context legitim de universalitate, urmărește o linie *orizontală* (relațiile cu centrul budapestan, revendicări, proteste etc.) și una *verticală* (cu referire la elitele ardeleni de limbă română în toate centrele de putere puse în ecuație: Viena, Budapesta, București).

Sistematizarea tematică a materiei și acribia metodologică, puterea de analiză a faptelor și de construcție a unui ansamblu menit să dea seama de realitățile românești din Transilvania aceluși sfert de secol se vădesc remarcabile în cuprinsul lucrării. Un asemenea text, plin de informații și evaluări demne de tot interesul, impune o lectură atentă și o cunoaștere adâncă a problematicii transilvane, în ansamblu, nu doar a comunității românești.

Primele secvențe privesc chiar noțiunile de *centru* și *periferie*, la care se raportează amplu și *ideea națională*. Capitolul despre *Modernizare și periferie – Uniunea Europeană și Europa de Sud-Est*, aparent fără motivație în economia ansamblului, aduce de fapt problema la zi, actualizând o temă care n-a încetat să preocupe, după „Versailles“, întreaga zonă. În această lumină se înțeleg mai bine și *proiectele transilvane*, concepute ca răspuns la crizele care au marcat primii lustri din secolul XX. Se evidențiază astfel mai bine momentul când românii ardeleni s-au întors, spune autoarea, amintindu-și de Bariț și Slavici, „cu fața la București“. Spațiul generos acordat ideii de federalizare și contextului respectiv indică o realitate a epocii, una al cărei interes politic nu s-a istovit încă. Tot așa se justifică paginile despre naționalism ca atribut al periferiei, capitol ce ar putea constitui singur tema unui studiu aparte. Naționalismului, ca suport al demersurilor politice din perioada pusă în discuție, i se consacră de altminteri o lungă analiză, nuanțată cu explorări la fel de utile în problematica elitei, raportată la lumea „de jos“, sau cu tema însăși a periferiei, a „percepției de margine“. Ultimul capitol, oarecum bilanțier, caută a situa „mișcarea națională a românilor ardeleni între iluminism și romantism“, temă ce se bucură, la rândul ei, de o vastă literatură specială.

Segmentul etnocultural și cronotopic supus analizei e semnificativ pentru acest parcurs al românilor ardeleni, de la *misera plebs contribuens* și *instrumentum regni* la aceea de parte a națiunii române, structurate statal și admise în concertul națiunilor europene. „Fiorul dramatic“, sesizat de un analist în istoria acelei părți, se recunoaște și în analiza întreprinsă de Sabina Fati, în ciuda strădaniei de a evita pe cât posibil lectura de tip emoțional.

Suntem, după cât se pare, pentru întâia oară confrunțați cu un demers analitic în care datele scoase dintr-o multitudine de surse, după metode

curente în sociologie, antropologie culturală, analize politologice, sunt prelucrate statistic, proiectate în grafice și diagrame, astfel încât realitățile devin mai clare, mai „transparente“, iar analogiile ușurate sensibil. Vlad Georgescu a întreprins, mai de mult și pe un alt plan, un examen „cantitativ“ al ideilor politice, folosindu-se de histograme, politograme etc., din care a extras temele semnificative pentru o istorie a ideilor politice românești. Studiul amintit continuă să-și mențină și azi interesul.

Ceea ce a întreprins Sabina Fati reprezintă, metodologic și reconstructiv, un pas mai departe. O teoretizare a metodei, fie și succintă, era poate utilă, în chip de preambul, fiindcă asemenea demersuri istoriografice sunt încă rarissime. Ele evidențiază plastic lucruri greu de sesizat altfel și înlesnesc analogii, evaluări, concluzii. Poate că nu este exagerat să se observe aici o invitație la relativizarea discursului național, fără a-i diminua însă rostul. Un opis al temelor degajate din mulțimea surselor puse la lucru în volum ar sublinia și mai mult câștigul dobândit printr-o asemenea metodă.

În ansamblu, avem de a face cu un discurs critic, dezinhibat, sensibil la noile provocări ale istoriei și atent la soluțiile ce se pot închipui pe seama raportului dintre centru și periferie într-o zonă unde această relație a fost îndelung viciată de factori externi. Să sperăm că el va fi extins și aprofundat chiar de autoarea cărții.

Alexandru Zub

Pentru ca această lucrare să poată fi terminată și să apară, autoarea și-a asumat o serie de datorii morale. Le mulțumesc tuturor celor care au crezut în acest proiect și care m-au ajutat direct sau indirect la realizarea lui. Mai ales profesorului Alexandru Zub, care într-o perioadă tulbură a tranziției autohtone, în care orice abordare a „problemei transilvane“ altfel decât în spiritul istoricilor naționaliști era privită cu suspiciune, m-a sprijinit și încurajat să cercetez epoca dinaintea Marii Uniri, în care elitele ardelenene oscilau între fidelitatea imperială și aranjamentele cu Budapesta, ignorând aproape complet complicitățile cu Bucureștiul.

Mulțumesc prietenilor de la Cluj, în special lui Gábor Ádám și lui Levente Salat de la Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, care încă de la începutul proiectului mi-au înlesnit legăturile cu arhivele Bibliotecii Universitare din Cluj, iar ulterior s-au ocupat de lucrurile nevăzute, dar atât de complicate ale apariției acestei cărți.

Le sunt recunoscătoare Taniei Radu și lui Dan C. Mihăilescu fără de care proiectul meu ar fi rămas doar o idee. Îi mulțumesc lui Gusztáv Molnár care mi-a trimis mereu bibliografia de ultimă oră apărută în occident, dar și celorlalți prieteni din grupul „Provincia“ cu care am avut ocazia să discut subiectele fierbinți ale lucrării de față, sociologului Marius Cosmeanu pentru observațiile sale și pentru ajutorul dat în stabilirea algoritmului potrivit pentru analiza de conținut, istoricului Lucian Nastasă, care a investit mult timp, energie și destulă răbdare pentru ca această carte să apară în forma finală. Trebuie să mulțumesc Centrului de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală care s-a oferit să finanțeze și să publice lucrarea și tuturor celor care s-au implicat în apariția ei. Nu în ultimul rând mulțumesc familiei mele, lui Răzvan care s-a luptat să dea forme cât mai agreabile graficelor imaginate de mine și Anei care m-a întrerupt din lucru exact atunci când era necesar să iau distanță față de anumite subiecte.

Știu de la bunicul meu, caporal în armata lui Franz Josef la începutul Primului Război Mondial, că pe vremea Imperiului „legea era lege și banul era ban“, știu de la tatăl meu, care a cunoscut în copilărie ocupația maghiară a Dictatului de la Viena, că ungerii pot fi cei mai devotați prieteni. Știu că problemele istorice din Ardeal au fost mereu folosite în luptele politice de la centru și că această provincie ar fi putut avea o evoluție mai fericită dacă și-ar fi depășit la vreme marginalitatea. Știu că odată cu evoluția pro-occidentală a României, problemele istorice ale Ardealului se vor dizolva într-o Europă a națiunilor cu propriile ei complicații.

INTRODUCERE

Discuțiile despre Transilvania continuă adesea să fie umbrite de prejudecăți, mistificări și mitologii, complicate de tribulațiile româno-maghiare, complexate uneori de linia huntingtoniană, tabuizate de teama resuscitării ideilor autonomiste și federaliste. Conservarea vechilor himere legate de istoria Transilvaniei, unde „românii și ungurii sunt dușmani din tată în fiu, ca pisica și câinele”¹, ambiguitatea interpretărilor placate cu sentimente de dicționar, apologiile înrădăcinării, persistența de multe ori a parantezelor în explicațiile fenomenelor politice, sociale și culturale din trecutul recent și îndepărtat al acestei zone au fost folosite de ideologia naționalistă, prelucrate de regimul comunist, readuse în scenă de actorii noii clase politice ca modele de a tăia legături și punți, ca propagandă de interior.

Întoarcerea în timp, analizarea diacronică, evolutivă a acțiunilor politice și sociale din Transilvania – așa cum apar ele în presa de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor – scoate la iveală un tablou destul de puțin eroic al elitelor ardeleni de limbă română. Planurile lor politice nu s-au îndreptat până în 1918 aproape deloc spre București, iar strategiile politice formulate prin programele Partidului Național Român au persistat prea mult în pasivism, fiind lipsite de tactici care să le facă funcționale.

Transilvania – o periferie disputată

Evoluția politică, economică și culturală a Transilvaniei nu poate fi analizată în afara relațiilor care s-au stabilit de-a lungul vremii între elitele transilvane și centrele variabile de putere care au subordonat principatul. Cercetările istorice mai vechi sau mai noi au încercat adesea să demonstreze că ideea de unitate nu aparține epocii moderne și că poporul român s-ar fi născut cu conștiința unității, la care nu ar fi renunțat niciodată. Relativizarea acestei presupoziii și a aceleia că unitatea națională ar fi ocupat primul loc pe lista priorităților comunităților din Transilvania este doar primul pas pentru o cercetare care își propune să se detașeze de prejudecățile istoriografiei ‘oficiale’. Analizarea ideii naționale din perspectiva raporturilor pe care Transilvania ca ‘periferie’ le-a avut în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX cu ‘centrelor’ Viena, Budapesta și București, prin prisma programelor, scrierilor, strategiilor elitelor ardeleni de limbă română, sugerează în ce fel au evoluat modernizarea, rivalitățile etnice, naționalismele, criza identității individuale, care este momentul în care se radicalizează discursul despre identitățile naționale, ce fel de soluții au fost găsite pentru rezolvarea problemei naționale.

1 Eginald Schlattner, *Cocoșul decapitat*, trad. Nora Iuga, București, Humanitas, 2001, p.91.

Raporturile unei periferii cu un centru implică trei tipuri de tranzacții: politice, economice și culturale, care determină trei tipuri diferite, dar congruente, de periferii. Am analizat aceste perspective cu metode sociologice, cercetând trei dintre publicațiile cu mare impact în perioada 1892–1918: *Tribuna*, *Gazeta Transilvaniei* și *Telegraful Român*. Această perioadă de fin-de-siècle habsburgic este și pentru transilvănenii români una de noi experiențe în zona politicului. În răstimpul dintre Memorandum-ul trimis de fruntașii ardeleni la Viena și unirea Transilvaniei cu România, elitele transilvane oscilează între loialismul tradițional față de tronul habsburgilor și politicile pragmatice în relația cu Budapesta.

Folosind analiza de conținut aplicată celor trei gazete, am încercat să determin, din subiectele abordate de acestea, atributele periferice ale principatului de sub coroana austro-ungară. Lucrarea analizează diacronic atât dimensiunea orizontală, cât și cea verticală a periferialității – atributele geografice și, respectiv, participanții la sistemul de interacțiune între centru și periferie – pentru a evidenția caracteristicile de periferie ale Transilvaniei, având în vedere că aceasta a avut statut de ‘periferie’ în toate structurile statale în care a fost integrată.

Conștiința de margine

Locul și rolul Transilvaniei în evoluția României și a regiunii Central Europene sunt contradictorii. Statutul acestei provincii a fost, încă din secolul al XVIII-lea, odată cu afirmarea conștiinței naționale române, principalul subiect al confruntărilor de idei dintre exponenții diferitelor curente politice din Imperiul Habsburgic, care vor reprezenta o parte importantă a dezbaterilor din epoca modernă în jurul reorganizării statale a centrului și sud-estului Europei. Ulterior, după unirea cu România, mulți intelectuali ardeleni au încercat să demonstreze că Transilvania ar putea fi și altceva decât o zonă marginală.

Dacă în secolul al XIX-lea publicistica lui Eminescu descrie pe larg de ce cărturarii din Bucovina, Banat și Transilvania se despart de un spațiu care le pune sub semnul întrebării dreptul de a exista, după primul război mondial toate valorile legate de Imperiul dispărut au fost considerate maligne, iar cei care au gândit sau scris în maghiară, germană sau sârbă au fost nevoiți fie să se adapteze, fie să suporte ideea că sunt eliminați din structurile culturale conturate de noile granițe. Urgența numărului unu devenise după 1 decembrie 1918 tocmai definirea statului național, iar Bucureștiul era acum Centrul care justifica totul², în vreme ce poli-centrismului cultural din vremea Imperiului, regretat de o parte a elitelor transilvane, i se opunea înainte de 1918 un centru de putere care nega

² Cornel Ungureanu, „Cutia Pandorei. Pentru o istorie alternativă a literaturilor din Europa Centrală”, în *A Treia Europă*, Iași, Polirom, nr.1, 1997, p.56.

dreptul la autodeterminarea națională a românilor transilvăneni. Confruntările de idei în jurul statutului constituțional al Transilvaniei, purtate de exponenții liberalismului nobiliar maghiar, adepți ai dualismului, pe de o parte, și conducătorii mișcării naționale române din Transilvania și Ungaria, pe de altă parte, la sfârșitul secolului al XIX-lea și în primele decenii ale secolului XX, demonstrează pozițiile greu de conciliat ale intereselor naționale maghiare cu cele ale etniilor nemaghiare. Conștiința de margine, de periferialitate este resimțită acut, atât în perioada iluminismului Școlii Ardelene, cât și în cea a romantismului politic sau imediat după Marea Unire.

„Națiunea română suplicată și plecată apelează la tronul majestății voastre și cere și se roagă cu cuvenita venerație și supunere:

1. *Ca odioasele și pline de insultă denumiri: tolerați, admiși în stări, neprimiți și celelalte de același fel, care, ca niște ofense, ilegal și neautorizat, au fost aplicate națiunii române, acum să se scoată cu totul și să fie revocate și să se șteargă, ca unele care sunt dezonorante și injurii publice; și astfel, prin clemența majestății voastre preasfinte, națiunea română reînviată să fie repusă în folosirea tuturor drepturilor civile și de locuitori ai statului. (...)*

2. *Națiunii pețitoare să i se restituie, între națiunile conlocuitoare, același loc, pe care aceeași națiune l-a deținut. (...)*

3. *Clerul acestei națiuni dedicat Bisericii Răsăritene, fără deosebire dacă e de acord întru toate sau în mai puține privințe cu Biserica Occidentală, și la fel nobilimea și plebea“.*
(*Din SVPPLEX LIBELLVS VALACHORVM TRANSSILVANIAE, trimis în 1791 de românii din Transilvania Curții Austriece, în Florea Fugaru (ed), Școala Ardeleană, vol. I, București, Edit. Albatros, 1970, p.134.*)

Intelectualii Școlii Ardelene s-au plasat în fruntea mișcării pentru câștigarea de către români a unor drepturi egale cu cele de care se bucurau celelalte națiuni din Transilvania, dar eforturile lor erau doar un aspect al intensei activități politice inițiate de către cele trei națiuni, după moartea lui Iosif al II-lea, în scopul redobândirii privilegiilor³. Romantismul politic și

³ Keith Hitchens, *Românii 1774-1866*, trad. George G. Potra și Delia Rădulescu, București, Humanitas, 1996, p.304.

cultural, având ca moment de apogeu Revoluția de la 1848, a dus și în Transilvania la dezbateri aprinse privind drepturile românilor și soluțiile prin care acestea puteau fi atinse, dar proclamarea națiunii române la Blaj prin programul formulat în 16 puncte de intelectualii români a fost completat cu un jurământ de credință față de casa de Habsburg.

După momentul 1848, în istoria politică a românilor din Transilvania se disting trei tipuri de discursuri paralele: unul este cel al autonomiei naționale în interiorul Ungariei, al doilea, foarte timid și aproape inexistent în presa de limbă română din Transilvania, vedea o eventuală unire cu România, iar celălalt, federalist, va subcomba odată cu prăbușirea Monarhiei austro-ungare. Uneori ideea federală proiectată de intelectualii români are legătură cu proiectul unității statale. Nicolae Bălcescu și Dumitru Brătianu au fost cuceriți de Mazzini, care la mijlocul secolului al XIX-lea făcea planuri pentru înfăptuirea unei Europe federale democratice și republicane, având la bază statul național. Ideea unității poporului român, panromânismul – cum îl numea Bălcescu – era scopul tuturor planurilor de federalizare la care ar fi urmat să participe teritoriile românești. „Pacea nu se va putea stabili în regiunea Dunării de Jos – spune Bălcescu – dacă nu se va întemeia o federație bazată pe principiul egalității naționalităților conlocuitoare. Trebuie recunoscute trei națiuni de sine stătătoare: cea maghiară, cea iugoslavă, cuprinzând pe croați, dalmați, sloveni și sârbi, și cea română, cuprinzând pe românii din Transilvania, Banat, Ungaria, la care se vor adăuga românii din celelalte provincii. Determinarea teritoriului se va face pe cale plebiscitară, urmându-se indicațiile majorității”⁴. În secolul al XIX-lea au existat numeroase formule de federații și confederații din care românii urmau să facă parte, multe dintre ele fiind propuneri ale reprezentanților români pentru federații româno-maghiare, ca posibilă rezolvare a problemei naționale în teritoriile din Transilvania și Ungaria locuite de români. Dumitru Brătianu și Simion Bărnuțiu au fost principalii adepți ai acestei formule. Ion Maiorescu susține un proiect de dimensiunea celor gândite de Mazzini, propunând Dietei din Frankfurt la 1848 crearea unei federații dunărene care să cuprindă spațiul dintre Marea Baltică și Marea Neagră, incluzându-i și pe români și unguri, totul sub conducerea Germaniei: „O astfel de Ungarie – explica Maiorescu – legată prin alianță ofensivă și defensivă cu România și alipite amândouă de Germania printr-o legătură de stat, înlătură pericolul panslavismului, asigură Răsăritul Europei și câștigă Germaniei o influență necesară ce i se cuvine până la Marea Neagră”⁵. Cel care a făcut, însă, cel mai laborios proiect federalist este Aurel Popovici, care era convins, la fel ca mulți lideri politici transilvăneni, că rezolvarea problemei naționale a românilor din afara granițelor regatului este posibilă numai în cadrul unui Imperiu Habsburgic federalizat. Legalismul intelectualilor transilvăneni nu ținea

4 George Ciorănescu, *România și ideea federalistă*, București, Edit. Enciclopedică, 1996, p.32.

5 *Ibidem*.

doar de acțiuni politice imediate, ci și de planuri mai îndepărtate, pentru că după cum explica Andrei Șaguna: „Noi nu putem înainta până nu vedem elementul nostru în Austria reunit într-un trup moral, până nu-l vedem chemat ca națiune la viața constituțională sub sceptrul Austriei”⁶. George Ciorănescu observă în lucrarea *România și ideea federală* că în vreme ce intelectualii din Principate gândeau planuri de reunire a tuturor românilor, ardelenii se cantonavă de imperiu: „pe când românii din Principate erau federaliști, spre a realiza în acest chip unitatea tuturor provinciilor locuite de conaționali de-ai lor, românii din Imperiul austriac erau federaliști, pentru a obține egalitatea de tratament cu celelalte națiuni conlocuitoare din imperiu. Ei se mărginesc să ducă o susținută luptă constituțională marcată din când în când de revoltă împotriva maghiarilor, dar afirmându-și mereu loialitatea față de Coroană”⁷.

Imperiul părea pentru cei mai mulți români din Transilvania singura structură statală în care puteau conviețui, iar împăratul era pentru bătrânii locuitori ai Transilvaniei „chiar locțiitorul lui Dumnezeu pe pământ” și făcea parte dintr-un „univers familiar și intangibil”⁸, de aceea nu e de mirare că *Unirea*, „publicație bisericească-politică” care apare la Blaj, scrie puțin înaintea oficializării alipirii Transilvaniei la România, cu nostalgie, despre familia domnitoare a imperiului recent dispărut: „Căderea ultimului Habsburg va fi pentru neamul românesc totdeauna o amintire tristă”⁹. Fidelitatea față de împărat face parte din tradițiile românilor ardeleni, explicate în parte și de Ioan Slavici: „Maghiarii pot să ne amărască zilele, pot să ne împingă în dușmănie, dar *nu ne vor face să uităm* (subl. I.S.) că prințul Eugen de Savoia ne-a scăpat de jugul turcesc, împăratul Iosif al II-lea ne-a făcut pe noi înșine și împăratul Francisc Iosif I ne-a dat stăpânirea asupra pământului muncit de noi”¹⁰.

Articolele apărute în presa vremii confirmă atașamentul românilor față de Viena, peste 70% dintre textele referitoare la acest subiect fiind pozitive, chiar în condițiile în care politicienii români din Ardeal nu mai aveau proiecte care să implice generozitatea habsburgilor.

„*Va părea o vorbă mare, însă, e așa: în monarhia 'ntreagă, mai mult sau mai puțin, toate popoarele au aspirații iredentiste, Cehii, Rutenii, Italienii, Sârbii, Croații, Germanii, chiar și Maghiarii – numai Românii nu au! Cei din Ungaria, ca și cei din Austria (bucovinenii) deopotrivă.*”

6 Theodor Botiș, *Monografia familiei Mocioni*, București, Editura Fundației pentru Literatură și Artă Regele Carol al II-lea, 1939, p.473, în G. Ciorănescu, *op. cit.*, p.58.

7 George Ciorănescu, *op. cit.*, p.58.

8 Cornel Ungureanu, *Mitteleuropa periferilor*, Iași, Polirom, 2002, p.198.

9 Ioan Coltar, „Ultimul Habsburg”, în *Unirea*, 23 noiembrie 1918, Blaj.

10 Cornel Ungureanu, *op. cit.*, p.154.

Iată procesul Freudjung, aduce descoperiri senzaționale, șoptite demult, dar numai acum dovedite, despre felul cum știu să lupte slavii de sud, pentru idealul lor național. Cei din monarhie ca și frații lor din țările vecine, în Balcani ca și în Monarhie deopotrivă.

S-a descoperit, însă, vreodată la românii din Monarhie, un complot, o conspirație, o bombă, o organizație? Nu, niciodată. S-au descoperit vreodată la frații noștri din regat poziții în buget pentru deputații noștri, o societate care avea să furnizeze arme, spioni plătiți, ca să trădeze secrete de stat?

Nici măcar în Balcani n-a lucrat România cu astfel de mijloace. Avem alt temperament, altă cultură, altă sensibilitate, altă concepție despre cinste și despre cuvânt, decât slavii de sud – fiindcă avem alte aspirații, alte idealuri.

(...) Ciudat! Nu s-a făcut o mișcare iredentistă, nu s-au făcut nici măcar încercări de unire națională, în revoluția din 1848/49 – cele mai prielnice timpuri pentru astfel de mișcări”. (Gazeta Transilvaniei, an LXII, nr. 261, 3/16 decembrie 1909)

În Transilvania abia la finele veacului al XIX-lea a avut loc instituirea valorilor civilizației occidentale, dar provincia și-a păstrat atributele periferialității, chiar dacă acesta a fost momentul ei de vârf, momentul în care s-a realizat prima tranziție pe scară largă la lumea modernă, la setul de valori europene. E vorba de anii 1880-1918, atunci când are loc o explozie demografică fără precedent în orașele regiunii, când se construiește mult și nu doar în centrele cunoscute, ci și în micile orașe care dobândesc o configurație arhitecturală europeană¹¹. În această perioadă birocrația locală se transformă după modelul marilor burguri, economia se diversifică și se aplică principiile economice valabile în Europa Occidentală, se pune accent pe pregătirea medie și universitară și pe dezvoltarea clasei de mijloc, cheltuindu-se foarte mult pentru crearea infrastructurilor. Analizând aceste transformări, Victor Neumann notează că Transilvania va avea nu doar orașe de talia Clujului, Brașovului, Sibiului, Târgu Mureșului, dar și centre mai mici, capabile să formeze structuri sociale și economice proprii, precum Turda, Sebeș, Deva, Orăștie, Miercurea Ciuc, Sfântu Gheorghe, Odorheiu Secuiesc, Hunedoara, Zalău, Șimleul Silvaniei, Satu Mare, Carei, Oradea, iar în Banat se dezvoltă nu numai Timișoara, ci și Reșița, Lugoj, Jimbolia¹².

¹¹ Victor Neumann, „Descentralizare sau recentralizare în Europa Dunăreană”, în *Alterra*, IV, 1998, nr.8, p.86.

¹² *Ibidem*, p.87.

Evoluția principatului nu a continuat în același ritm după integrarea sa în România, deși elitele transilvane au crezut că prefacerile de la sfârșitul secolului al XIX-lea – dezvoltarea structurilor birocratice și politice, lansarea economică a provinciei, progresele culturale, evoluțiile administrative și urbane – vor face din Transilvania după 1 decembrie 1918 motorul viitorului stat. Prerogativele de autonomie relativă pe care le primise prin Consiliul Diligent imediat după Unire și care ar fi putut permite menținerea avantajelor dobândite în perioada habsburgică au fost repede desființate de noul ‘centru’. Politica față de Transilvania a rămas în perioada care a trecut de la alipirea la România una de subordonare.

Cercetarea fenomenelor care au loc între centrele variabile și uneori multiple la care se raportează Transilvania și această provincie care este tratată ca ‘periferie’ pune în evidență nu doar relațiile de autoritate dintre centru și periferie, ci și soluțiile pe care periferia le caută pentru a-și schimba statutul.